

יוסף תבורי

שילוח הקן

על היחס בין טעם המצווה לבין דיניה

מהות המצווה

המצווה שנודעת בכינוי "שילוח הקן" (מ' חולין יב, א) מורכבת משתי מצוות: האחת היא מצוות לא תעשה "לא תקח האם על הבנים" (דברים כב, ו), והשנייה היא מצוות העשה "שלח תשלח את האם" (שם, ז). מצוות שילוח הקן היא מן המצוות שהתורה לא פירטה את טעמן. מפרשי המקרא ראו שתי אפשרויות לנימוקה של מצווה זו. הנימוק האחד הוא הומאני, שהמצווה נובעת מתוך שיקולים של רחמנות — אם משום רחמנותו של הקב"ה על בריותיו, ואם משום רצונו לחנך את מקבלי התורה למידת הרחמנות. והרי היא דומה, מבחינה זאת, לאיסור לשחוט אם ובנה ביום אחד.¹ הנימוק השני הוא תועלתני, שציווי זה נועד לשמור על מין הציפורים, והוא דומה בתכליתו לאיסור להשחית עצי פרי.² דומה שמסורת יהודית קדומה ראתה את טעמה של מצווה זו כשיקול הומאני. וכך כותב יוספוס:

ככה חנך אותנו בחמלה ובאהבת הבריות, וגם לא שכח את החיות שאין להן בינה, כי התיר לנו לעבוד בהן כמשפטן, ואסר עלינו לנהוג בהן בדרך אחרת, ולא נתן לנו להמית את הבהמה אשר נמלטה אל הבית כמבקשת רחמים,³ ולא התיר לנו להוציא עם האפרוחים את יולדיהם⁴ (נגד אפיין, 29 [213]).

1 חז"ל ראו את שתי המצוות כקרובות זו לזו ולכן ערכו השוואות ביניהן בדרשותיהם ההלכתיות. ראה: תו"כ, אמור, פרשתא ת, ח, צט ע"ב; ב' חולין עח ע"ב. וכן העיר הרמב"ן, נגד בעל המאור, שאין לחשוש לשחיטת אב ובנו ביום אחד "משום דחס רחמנא בזה שבנה כרוך עליה דומיא דשילוח הקן אבל זכר שאין בנו כרוך אחריו ואין מכירין זה את זה כלל לא הקפידה בהן תורה" (מלחמות ה', חולין, ד"ו כז ע"ב).

2 א' טוויג, "שילוח הקן", אנציקלופדיה מקראית, ז, עמ' 635. ויש לציין ששני נימוקים אלה נמצאים כבר בפירוש הרמב"ן לתורה לדברים כב, ו, מהדורת שעוועל, עמ' תמח. בעל ספר החינוך נקט את הטעם התועלתני אך נתן לו משמעות חינוכית: הקב"ה רוצה בקיום כל מין ומין וקיומו זה מובטח על-ידי השגחתו הכללית של הקב"ה עליהם, וקל וחומר הוא שהקב"ה משגיח על בני-האדם (ספר החינוך, מצווה תקמה, מהדורת שעוועל, עמ' תרנד). בספר הכל-בו (סי' קיא, לבוב, תר"ך, דף פד ע"א) מצאנו הפנייה לדעה הסוברת שהמצווה אמנם נועדה למנוע את הכחדת המין אבל גם האיסור של "אותו ואת בנו" נועד לאותה מטרה.

3 שורשי דברי יוספוס כאן מוצאים ב-Hypothetica של פילון (מהדורת L.C.L., כרך ט, עמ' 428–431). Colson, המהדיר של פילון, העיר שהוא אינו מבין את כוונתו של פילון. אבל הרעיון מזכיר את הסיפור על רבי יהודה הנשיא שחטא בכך שלא הציל עגל שביקש את חסותו מפני השחיטה (ב"ר לג, ג, עמ' 305). בהקשר לסיפור על רבי ציון א"א הלוי למקבילות בספרות הקלאסית על נתינת חסות של האלים על בעלי-חיים מפני רודפיהם הטבעיים (א"א הלוי, האגדה ההיסטורית-ביוגרפית, תל-אביב, תשל"ה, עמ' 562). אך לא מצאנו מקרה מקביל לסיפור על רבי של נתינת חסות לבעל-חיים מפני האדם.

4 שמחוני (יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים [נגד אפיין], רמת-גן, 1968, עמ' עט) מתלבט אם לתרגם כאן

אף-על-פי-כן, המשנה קובעת ש"האומר 'על קן צפור יגיעו רחמין' ו'על טוב יזכר שמך', 'מודים מודים', משתקין אותו" (ברכות ה, ג). בעוד שסיבת האיסור של שתי התפילות האחרונות היא ברורה — יש בהן משום הכרה בתפיסה הגנוסטית של שתי רשויות — הרי האיסור על הנוסח הראשון הוא בעייתי⁵ והאמוראים נתנו בו טעמים שונים. שני אמוראים מסרו, בשם ר' סימון, שטעם האיסור אינו משום שהוא יוצר קשר בין מידת הרחמים למצוות שילוח הקן, אלא אדרבה, האיסור נובע מכך שבניסוח זה המתפלל מצמצם את רחמיו של הקב"ה. לדעה אחת, הוא נראה כקורא תגר על הקב"ה המרחם על ציפורים ואינו מרחם על בני-אדם; ולפי דעה אחרת, הוא נראה כ"נותן קיצבה למדותיו של הקב"ה", דהיינו שהוא מצמצם את רחמיו של הקב"ה המגיעים עד הציפורים — ולא יותר (י' ברכות פ"ה ה"ג, ט ע"ג).⁶

היתה גם דעה נוספת, של ר' יוסי בר אבין, והיא שטעם האיסור הוא משום "שעושה

כפי שהוצע בטקסט, דהיינו שהוא מתייחס לשילוח הקן, או "ולא התיר לנו להוציא [למות] עם הבנים גם את יולדיהם", ולפי תרגום זה ההתייחסות היא למצוות אותו ואת בנו. אבל בלקין (S. Belkin, *The Alexandrian Halakah in Apologetic Literature of the First Century C.E.*, Philadelphia n.d., pp. 11–12) העיר על הזיקה של יוספוס לפילון בסוגיה זו המוכחת מתוך הפיסקה המוזרה הקודמת, המצויה גם ב-Hypothetica של פילון (ראה בהערה הקודמת). היות שהפיסקה השנייה של פילון מתייחסת באופן ברור לציווי התורה על שילוח הקן, דומה שראוי לתרגם כך גם את דברי יוספוס, אולם, ראוי לציין שפילון עצמו, במקום שהוא מונה את המצוות הקשורות ברחמנות על בעלי-החיים, אינו מזכיר את מצוות שילוח הקן (De Virtutibus, 125–148).

5 על-פי ההקשר ביקש מ' עדית לקבוע, שאף תפילה זאת מבטאת אמונה זרה לחז"ל בדבר גלגול נשמות לתוך ציפורים ושנשמת האדם היא "קן ציפורים" (M. Yidit, "Two Much Misunderstood" *CCAR Journal*, (Spring 1976), pp. 47–51). אכן, דימוי הנשמה בגוף לציפור בקנה מצוי כבר אצל אברבנאל בפרשה זאת והוא מלביש אותו על דברי ספר הבהיר (ירושלים תשל"ה, דף יא ע"א; והוא מצוטט על-ידי אברבנאל בכינוי "מדרשו של ר' נחוניא בן הקנה"), אלא שהוא דורש כאן הוראה מוסרית: על הנשמה לעשות מצוות, הן הבנים, כדי שבכוא העת שהנשמה פורחת מקנה, יישארו בידי הבנים, דהיינו המצוות (וראה לקמן, הערה 12). אולם, פירושו של עדית נשאר מוזר, ודומה שהקשר בין שלוש הנוסחאות הוא בכך שהן הופיעו, בסדר זה, בנוסחאות של תפילה (ראה: א"א אורבך, חז"ל — פרקי אמונות ודעות, ירושלים, תשל"א, עמ' 335, הערה 43). לתפיסות אחרות בדבר המשמעות הכופרת בנוסחה של תפילה זאת ראה: E. J. Schochet, *Animal Life in Jewish Traditions: Attitudes and Relationships*, (New York 1984), p. 183. פרופ' פלוסר הצביע על הדמיון בין תפיסת תפילה זו לפי האמוראים (ראה לקמן) לבין הדברים שנמסרו באוואנגלין לפי מתי י', 29 (ראה: יוסף היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים — טיבה ודפוסייה, ירושלים, תשכ"ו, עמ' 126, הערה 8; והשווה עוד: אורבך, חז"ל, עמ' 401).

6 מהירושלימי שם משמע שמחלוקת זו תלויה בגירסתם במשנה: הפירוש הראשון גרס "על קן צפור" ואילו הפירוש השני מסביר את הגירסה "עד קן צפור" (השווה: אורבך, שם, עמ' 335; ישכר תמר, עלי תמר — ירושלים, סדר זרעים חלק א, גבעתיים, תשל"ט, עמ' קצו). דומה שבכיוון הפירוש האחרון, שהוא של ר' יוסי, יש לפרש גם את דעתו של ר' יוסי בר זבידא "משום שמטיל קנאה במעשי בראשית" (ב' ברכות לג ע"ב). גינצבורג אף משער ש"קנאה" נשתבש מ"קצבה", והוא מוסיף שאפשר שהקנאה קשורה בכך שמצוות שילוח הקן מוגבלת לעופות טהורים (לוי גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי, חלק רביעי: ברכות פרק ה, נויארק, תשכ"א, עמ' 275). ועל הזהות בין ר' יוסי בר זבידא בבבלי עם ר' יוסי סחם שבירושלמי ראה: ר' מרגליות, שם עולם, ירושלים, תשמ"ט², עמ' מג. אולם, בפירוש רב האי גאון לסוגיית הבבלי (נדפס על-ידי י' מן בהצפה לחכמת ישראל, ו' (תרפ"ב) והובא באוצר הגאונים לברכות, חלק הפירושים, עמ' 46) נאמר, שהנימוק הראשון של הירושלמי מתאים לדברי הבבלי: מפני שהאיש נראה כמקנא בביריותו של הקב"ה!

מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות" (ב' ברכות לג ע"ב).⁷ יוסי בר אבין לא התכוון לומר שאין טעמה של מצוות זו תלוי במידת הרחמים, אלא שאין לעסוק בטעמי המצוות בכלל. כך, כנראה, הובנו דבריו בתלמוד הירושלמי הממשיך ו"ואילין דמתרגמין עמי בני ישראל"⁸ כמה דאנא רחמן בשמיא כך תהוון רחמנים בארעא, תורתא או רחילה יתה וית ברה לא תיכסון תרויהון כיומא חד לא עבדין טבאות שהן עושין מדותיו של הקב"ה רחמים" (י' ברכות שם).

כרם, דומה שהגישה שהתפשטה היתה, שטעם המצווה קשור ברחמים ואיסור המשנה קשור בנוסח התפילה. במדרש ויקרא רבה מצאנו:

ר' ברכיה בש' ר' לוי כת' "יודע צדיק נפש בהמתו" (משלי יב, י): יודע צדיק, זה הקב"ה, שכת' בתורתו "לא תקח האם על הבנים". "ורחמי רשעים אכזרי", זה סנחריב הרשע, שכת' בו "אם על בנים רוטשה". ד"א "יודע צדיק נפש בהמתו", זה הקב"ה, שכת' בתורתו "ישור או שה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד". "ורחמי רשעים אכזרי", זה המן הרשע, דכתיב "להשמיד להרוג ולאבד" וגו' (כז, יא, עמ' תרמד-תרמה).

קרוב לומר שדרשן זה פירש "יודע" במשמעות של "אוהב", ועל-ידי זה נוצרה הקבלה יפה עם "רחמי" שבצלע השני של הפסוק, שהרי פירושו של שורש זה בארמית אף הוא "אהב".⁹ בכל אופן, יש כאן קביעה שהאיסור לקחת אם על הבנים נובע מרגשותיו של הקב"ה. במיוחד יש לציין, שהדרשן ראה מצווה זאת כמקבילתה של איסור "אותו ואת בנו" לגבי בהמות.

ובצורה מפורשת יותר מצאנו רעיון זה במדרש מאוחר יותר:

ולמה התינוק נימול לשמונה ימים, שנתן הקב"ה רחמיו עליו להמתין לו עד שיהא בו כת, וכשם שרחמיו של הקב"ה על האדם כך רחמיו על הבהמה, מנין, שנא' "ומיום השמיני והלאה ירצה", ולא עוד אלא שאמ' הקב"ה, "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד". וכשם שנתמלא הקב"ה רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות, שנא' "כי יקרא קן צפור לפניך" (דברים רבה כי תצא, א, מהדורת ליברמן, עמ' 103).

רעיון זה, שמצוות הקשורות לבעלי-חיים נובעות מתוך רחמיו של הקב"ה, מפורש בתרגום הירושלמי שלפנינו לפסוק "אותו ואת בנו" (ויקרא כב, כח, מהדורת רידר, עמ' 178) — והוא אותו תרגום שנדחה בהמשך לדברי ר' יוסי בר אבין. יש שהביאו ראייה מכאן לקדמותו של תרגום זה,¹⁰ אך ברור שתפיסה זו יכולה להתקיים גם אחרי אזהרתו של התלמוד. לא

7 וכן הוא ב' ברכות שם אלא שחסר הסיום "ואינן אלא גזרות". אבל בהמשך הסוגיה הירושלמית, במקבילתה במגילה (פ"ד ה"י, עה ע"ג) נאמר: "שהן עושין גזירותיו של הקב"ה רחמי" (ראה: אורבך, חז"ל, עמ' 336, הערה 44). על "גזירות" במשמעות של "חוק" או "דין" ראה: י"ד גילת, "להשתלשלותה של הגזירה שווה", מלאת, ב (תשמ"ד), עמ' 85-92.

8 על הביטוי "עמי בני ישראל" כביטוי אופייני לתרגום כציבור ראה: א' שניאן, אגדתם של מתורגמנים, ירושלים, תשל"ט, עמ' 192-196.

9 אבל בשני המקומות שפסוק זה צוטט בבבלי (כתובות סג ע"א; נדרים נ ע"א) פירשו "יודע" במשמעות של הבנת הצרכים של הבהמה. וכך פירשו פסוק זה בפירוש "דעת מקרא".

10 ראה: J. Heinemann, "Early Halakhah in the Palestinian Targum", *JJS*, 25/1 (Spring 1974), pp. 116-117. והשווה: ח' אלבק, "הלכה חיצונית בתרגומי א"י ובאגדה", ספר היובל לבנימין מנשה לוי, ירושלים, ת"ש, עמ' צג-קד.

מצאנו בתרגום זה מפורש שאף מצוות שילוח הקן נובעת משיקול זה, אבל דומה שהעובדה שהתלמוד מצטט תרגום זה בהקשר של קן הציפור מלמדת שאף המתרגם, כמו הדרשן, ראה בהם רעיון משותף.

אף בתחום התפילה השתמשו ברעיון שמצווה זו קשורה ברחמים. בתקופת האמוראים סופר על חזן אחד שעבר לפני התיבה והתפלל: "אתה חסת על קן צפור אתה חוס ורחם עלינו, אתה חסת על אותו ואת בננו אתה חוס ורחם עלינו", ורבה שיבחו על כך (ב' ברכות לג ע"ב).¹¹ אביי הקשה על רבה מן המשנה, ותשובתו של רבה לא נרשמה בתלמוד — אם אכן השיב לו. אפשר לומר שרבה הבין שהאיסור של המשנה מכיוון לניסוח, ובניסוח כזה, שיש בו בקשת רחמים, אין כאן לא קריאת תגר ולא הטלת קנאה במעשה בראשית — ולכן הוא מותר. יד מאוחרת הוסיפה לתלמוד, שגם רבה סבר שנוסח זה של התפילה הוא אסור, ולא שיבחו את החזן אלא כדי לבחון את אביי.¹²

גישה מיוחדת לטעמה של מצווה זו ולהסברה מוצאים אנו בקרובתו של ינאי לפרשה זו.¹³ בצורות הפסוקים המסיימים את חלקי ה"מגן" וה"מחיה" של הקרובה הוא מצטט פסוקים העוסקים ברחמי ה': "כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו" (תהלים קג, יג); ו"טוב ה' לכל ורחמי על כל מעשיו" (שם קמה, ט). אולם, הוא הפליא לעשות בחלק האחרון של הקרובה שהגיע לידיו. הוא מתפלל ש"ידך תמצא שונאיך כקן אפרוחים, ימינך תשיג אויבך כאשר ביצים", אך על עם ישראל יחוס כרחם אב על בנים משום שהעם הזה הוא כיונה הנלקחה אם על בנים. הוא מציין את הקשר בין שילוח הקן ובין אותו ואת בנו בביטוי קולע: "גזרתה בבהמה אותו ולא בנו, וגזרתה בעוף בנו ולא אותו", ובכל זאת: "היזהרתה מלהרהר על קן ציפור, ומתת קצבה על קן ציפור".¹⁴

אולם, הרמב"ם נקט להלכה בטעמו של ר' יוסי בר אבין. וכך הוא כתב:

11 נוסח התפילה הוא על-פי כתב-יד (ראה: דקדוקי סופרים לברכות, שם). וכן הוא במגילה כה ע"א אף ברפוס (וראה: דקדוקי סופרים לשם), ואחד המדפיסים הקיף את החלק השני, על אותו ואת בנו, בסוגריים כסימן למחיקה. ולפי נוסח זה, דומה שיש כאן מעין ליטניה שחתמה כל בית ב"אתה, חוס ורחם עלינו". לצורה זאת ראה: י' היינמן, שם, עמ' 91–98 (לעיל, הע' 5).

12 ראה: ד' הלבני, מקורות ומסורות — ביאורים בתלמוד לסדר מועד: מיומא עד חגיגה, ירושלים, תשל"ה, עמ' תקד–תקנ. הלבני מציג, שהתפילה תואמת רק את השיטה האוסרת את התפילה משום שיש בה קריאת תגר. לכן, אם היא מנוסחת כבקשה ולא כקביעת עובדה, הרי היא מותרת. ומעניין שהחת"ם סופר פירש, שהתפילה מותרת משום שהחזן לא התכוון למצוות שילוח הקן אלא לדימוי של הנפש כציפור (תורת משה, דברים, כי תצא, ירושלים, תשל"ה, מא ע"א, ד"ה והארכת ימים). השווה: עדית (לעיל, הערה 5).

13 צ"מ רבינובין (מהדיר), מחזור פיוטי רבי ינאי לתורה ולמועדים, כרך ב, ירושלים–תל-אביב, תשמ"ז, עמ' 166–171. כל המובאות הבאות לקוחות משם. בעלי התוספות (ב' מגילה כה ע"א, ד"ה מפני שעושה מדותיו של הקב"ה) תמהו על הקליר שפייט "צדקו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד" (והוא בחלק השני של הקרובה המתחילה "אסירים אשר בכושר שעשעת"). מכיוון שהם הבינו שמשמע מכאן שהקב"ה חס על אותו ואת בנו. אבל אפשר להבין את הפיוט בצורה שונה: "צדקו" הוא ציווי לישראל לנהוג כצדיקים ולקיים את מצוות ה' שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד. ברם, לאור האמור, אין לתמוה שפייטן יכלול את עניין הרחמים בקשר למצווה כזאת.

14 פיוט זה של ינאי מבטא היטב את רעיונו של קדושין ש"תפיסה אורגנית" מאפשרת ראייה רב-צדדית של נושא אחד — ואפילו תפיסות הנראות סותרות זו את זו (M. Kadushin, *Worship and Ethics* — *A Study in Rabbinic Judaism*, New York, 1963, pp. 210–211). וראה עוד: א' גרוסמן, "על דרכו של הקליר בעשיית פשרה בדברי אגדה", בתוך: ד' שפרבר, מנהגי ישראל, ב, ירושלים, תשנ"א, עמ' עב–עה.

מי שאמר בתחנונים 'מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים, או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר (הלכות תפילה פ"ט ה"ז).

דבריו מבוססים על מה שכתב בפירושו המשנה לברכות, שטעם המצווה אינו "בגלל רחמי הקב"ה על העוף... לפי שאלו היה דרך רחמים, לא היה מתיר השחיטה כלל, אלא היא מצוה שמעית שאין לה טעם".¹⁵ ובפירושו למשנה המקבילה במגילה (ד, ז, עמ' רלח) כתב רק "אינו מחמת חמלה מאת ה' אלא גזרת הכתוב היא".

אף-על-פי-כן, לא נמנע הרמב"ם מלהסביר את טעמה של מצווה זו במורה הנבוכים: וזהו הטעם גם בשלוח הקן, כי הביצים אשר כבר דגרה עליהם בדרך כלל, והאפרוחים הצריכים לאמן, אינן ראויין לאכילה, וכאשר ישלח את האם ופרחה לבדה אינה מצטערת בראיית לקיחת הבנים. ואפשר שיהא הגורם על הרוב לעזיבת הכל, כיון שהנלקח אינו ראוי לאכול ברוב המקרים. ואם הייסורין הנפשיים האלה חשה להן התורה בבהמות ובעופות, כל שכן כלפי אישי מין האדם בכללותו. ואל תקשה עלי באמרם ז"ל האומר על קן צפור יגיעו רחמיך וגו', כי זו אחת משתי הסברות אשר הזכרנו, כלומר השקפת מי שסובר שאין טעם למצות אלא הרצון המופשט, ואנו הלא הלכנו אחרי ההשקפה השניה (ג, מח, מהדורת קאפח, עמ' שצג).¹⁶

היחס בין טעמי המצווה לבין דיניה

דברי הרמב"ם האלה מעוררים בעיה ביחס שבין טעם המצווה לבין דיניה. לפי דבריו, עיקר עניינו של שילוח הקן קשור בבריאות הגוף: התורה רצתה שנימנע מאכילת ביצים ואפרוחים הנמצאים במצב שהאם עדיין רובצת עליהם. אך התורה לא אסרה את אכילת הביצים או האפרוחים, אלא דווקא את לקיחת האם! הרמב"ם מסביר זאת בהציגו את האפשרות שאם התורה אוסרת על לקיחת האם — אולי לא יהיה כל העניין כדאי לרדוף אחרי הקן והוא יעזוב את הכל. ודומה שצריך להבין מתוך דבריו, שיש לתורה כאן כוונה כפולה: עצם האיסור הוא אכילת הביצים, אך הדרך להשגת המטרה היא איסור לקיחת האם. התורה בחרה בדרך זאת כדי לשרת מטרה נוספת — כדי לתת ביטוי לחמלה על האמהות. ובדרך זאת, לפעמים לא תושג המטרה הראשית, שהרי אדם יוכל לאכול את הביצים או האפרוחים אחרי ששילח את האם.¹⁷ ניתוח זה מלמדנו כמה קשה לתאם בין

15 פירוש המשניות לרמב"ם סדר זרעים, מהדורת קאפח, ירושלים תשכ"ג, עמ' מב.

16 והשווה דברי ר' דוד כוכבי (ספר הבתים: ספר שני, ספר המצוה, ירושלים, תשמ"ג, עמ' רט). הוא ציטט את דברי הרמב"ם שדברי המשנה דחויים אבל רצה לקיים, בכל זאת, את דבריה. על-כן הוא הסביר, שהתנגדות חכמי המשנה לתפילה כזאת היא משום שהמתפלל כך "מייחס השגחת ה' באישי בעלי החיים כהשגחתו באישי האדם".

17 ובדרך דומה הלך ר' יוסף אבן כספי, בפירושו אדני כסף, שאמר שבנוסף לחינוך למידת הרחמנות, יש כאן מגמה לכיוון הצמחונות.

הטעם הכללי של המצווה ובין פרטי דיניה; וכבר הזהיר הרמב"ם מפני הרדיפה אחרי התאמה גמורה בין כל פרטי המצווה ובין טעמה (מו"נ ג, כו, עמ' שלו).¹⁸ ראוי לציין שהרמב"ם עצמו, בחיבורו ההלכתי, הסביר אחד מפרטי מצוות שילוח הקן ברעיון הקושר מצווה זו בעניין החמלה והרחמים:

שלח את האם וחזר וצד אותה, הרי זה מותר, לא אסרה תורה אלא לצוד אותה והיא אינה יכולה לפרוח בשביל הבנים שהיא מרחפת עליהן שלא ילקחו, שנאמר "והאם רובצת על האפרחים", אבל אם הוציאה מתחת ידו וחזר וצדה מותר (הלכות שחיטה פי"ג ה"ז).¹⁹

ולפי טעם זה, קשרה של מצווה זו למידת הרחמים אינו שהתורה ריחמה על האם, אלא כדי ללמד את מידת הרחמים לבני-אדם — שלא לנצל את הרגש האמהי של הציפור כדי ללכוד אותה בפח.²⁰ בדרך דומה יישב גם הרמב"ן, בפירושו לתורה, את הסתירה בין תפיסתו שמצווה זו קשורה במידת הרחמנות לבין הוראת התלמוד שאין לעשות את מידותיו של הקב"ה רחמים כי הן גזרות: "שאין רחמיו מגיעין בבעלי הנפש הבהמית למנוע אותנו מלעשות בהם צרכנו, שאם כן היה אוסר השחיטה, אבל טעם המניעה ללמד אותנו מדת הרחמנות ושלא נתאכזר כי האכזריות תתפשט בנפש האדם" (דברים כב, ו, מהדורות שעוועל, עמ' תנ-תנא).²¹ מעתה, ראוי להתבונן בדיני מצווה זו בספרות התנאים והאמוראים, כדי לראות אם יש

18 אבל ר' שמשון רפאל הירש טען, שחייבים לשים לב גם למשמעותם של פרטי המצווה (ראה: יצחק היינמן, טעמי המצוות בספרות ישראל, חלק ב, ירושלים, תשט"ז, עמ' 108–109).

19 הסמ"ג, עשין סה, קמד ע"ב, העתיק את לשון הרמב"ם בהשמטת הדרשה מן הפסוק. הנצי"ב השתמש ברעיון הרמב"ם לנמק מצווה זו "כי הוא שיצוה גמול הרחמים דהאם היה ביכלתה לפרוח מן האדם אך בקשה להגן על האפרוחים או על הביצים", אבל הוסיף "ומ"מ אינה אלא גזרה" (העמק דבר לדברים כב, ו). בכיוון דומה לרמב"ם הלך רש"י הירש, שפירש שהמצווה באה לטעת בנו יחס של כבוד כלפי מוסד האמהות: התורה מלמדת שהתפקוד כאם מגן על עצמאותה וחירותה (בפירושו לפסוק ז, ירושלים, תשמ"ח, עמ' רסט). ר' מאיר שמחה הכהן השתמש בדברי הרמב"ם כדי לנמק את ההלכה שאפשר לקחת ביצים מזורות בלי לשלח את האם: "שאו הותרו עבותות האהבה מאם אל הבנים בטבע העופות" (אור שמח להלכות שחיטה פי"ג ה"ז). וראה עוד: Roslyn Weiss, "Maimonides on *Shilluah Ha-Qen*", *JQR*, 79 (1989), pp. 345–366. ריס טוענת, שהרמב"ם חזר בו במורה מדבריו במשנה תורה לגבי טעמה של מצווה זאת, משום שמצא דרך להסביר את קושייתו בפירוש המשנה: כיצד ייתכן שהקב"ה מרחם על הבהמות אם הוא מתיר לאכול מבשרם? אך לא מצאתי אצלה דיון בעובדה שאף במ"מ מזכיר הרמב"ם את עניין רחמי האם כנושא הקשור בשילוח הקן.

20 והשווה לשונו של החת"ם סופר המעניק להלכה זו גוון מוסרי: "וזה איננו מדרך הישר שיארע להעוף מכשול ע"י פעולה טובה שלו שמגין על בניו" (בחידושי לחולין דף קלט ע"ב, ד"ה יכול יחזור בהרים). אשר להבדל בין "טעמי המצווה" לבין "טעמי הלכותיה" ראה: I. Twersky, *Introduction to the Code of Maimonides (Mishneh Torah)*, Yale University Press, 1980, pp. 162–164.

21 ובעקבותיו הלך בעל ספר החינוך (לזהות מחברו ראה: י' תא-שמע, "מחברו האמיתי של ספר החינוך, קרית ספר, נה (תש"ס), עמ' 787–790), במצווה תקמה (מהדורות שעוועל, עמ' תרנה-תרנו). שהרגיש שמטרת המצווה היא לחנך את בני-האדם למידות הטובות. הערך החינוכי הודגש גם על-ידי הרמב"ן מתוך פולמוס עם הנוצרים שטענו שהיהדות היא אכזרית (ראה: א' טויטו, "דרכו של רשב"ם בפירושו לחלק ההלכה של התורה", מלאת, ב (תשמ"ד), עמ' 286). ובדרך דומה הלך ר' יוסף בכור שור בפירושו לתורה (ראה: י' נבו, "נימוקו עמו", סיני, קז (תשנ"א), עמ' קעח).

תיאום בין דיניה-וטעמה, ואם אפשר ללמוד על משמעותה מתוך פרטי דיניה. דיני מצווה זו מרוכזים בפרק השנים-עשר של מסכת חולין, שהוא הפרק האחרון של המסכת. דיני המצווה מהווים קובץ עם דיני מצוות אחרות הקשורות בהכנת בשר לאכילה: אותו ואת בנו (פרק ה), כיסוי הדם (פרק ו), גיד הנשה (פרק ז), זרוע ולחיים וקיבה (פרק י), וראשית הגז (פרק יא). האמצעי הקושר את כל ההלכות האלה ביחד הוא הסגנון השווה של הכותרת שבראש כל אחד מהם.²² והנה הכותרת למצוות שילוח הקן:

שילוח הקן נוהג בארץ ובחוצה לארץ, בפני הבית ושלא בפני הבית, בחולין אבל לא במוקדשין. חומר בכסוי הדם משלוח הקן, שכסוי הדם נוהג בחיה ובעוף, במזומן ובשאיין מזומן, ושילוח הקן אינו נוהג אלא בעוף ואינו נוהג אלא בשאיין מזומן (מ' חולין יב, א).

אחרי הכותרת, באים דיני שילוח הקן לפי סדר הפסוק. ברוב המקרים, אין המשנה מציינת את מקורה המקראי של ההלכה ודבר זה מוסבר בתלמוד. כך, לדוגמה, המשנה אינה מסבירה את מקור ההלכה הראשונה שהמצווה נוהגת רק בעוף שאינו מזומן, אבל במדרש (ספרי דברים רכו, עמ' 259) ובבבלי (חולין קלט ע"א) נדרשת הלכה זו מהתחלת הפסוק: "כי יקרא — פרט למזומן". אף-על-פי שהמשנה אינה מבססת את הלכותיה על מדרש המקרא אלא במקרים ספורים, יש לראות פרק זה כפרק הצמוד למדרש המקרא, משום שסדר הלכותיו תואם את סדר המקרא.²³ ובמקרה אחד — שבו המשנה מציינת בפירוש את המקור המקראי-מדרשי של ההלכה — אין סדר המשנה מובן אלא תוך הזדקקות לספרי. משנה ג קובעת: "אין שם אלא אפרוח אחד או ביצה אחת חייב לשלח, שנאמר 'קן' — קן מכל מקום". הלכה זו מופיעה אחרי הלכה המבוססת על המלה "רובצת", אף-על-פי שהמלה "קן" קודמת לה בפסוק. אך הספרי מציין, שההוה-אמינא למדרש זה מבוססת על דברי המקרא "והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים" "מעוט אפרוחים שנים מעוט ביצים שנים" (ספרי שם).²⁴

כרם, אין התאמה גמורה בין מדרש ההלכה שבספרי דברים למשנתנו. נציין דוגמה אחת מאלפת לגבי סדר ההלכות. בספרי שנינו: "קורא זכר, רבי אליעזר מחייב בשילוח שנאמר 'שלח תשלח', וחכמים פוטרים שנאמר 'האם' — פרט לקורא זכר" (ספרי דברים רכח, עמ' 127).

22 ויש לשער שהכללת מצוות שילוח הקן במסכת חולין היא שהביאה את הרמב"ם לצרפה להלכות שחיטה. אלא שהרמב"ם יצר לו קשר ענייני בזה שפתח את הלכות אותו ואת בנו במשפט: "הלוקח אם על הבנים ושחטה, הבשר מותר באכילה ולוקח על שחיטת האם שנ' לא תקח האם על הבנים" (הלכות שחיטה פ"ג ה"א).

23 ע"צ מלמד, במאמרו "מדרשי הלכה במשנה ובתוספתא" בראילן, ב (תשכ"ד); ונדפס שנית בספרו: היחס שבין מדרשי-הלכה למשנה ולתוספתא, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 182–196 עמד על המקומות במשנה שבהם מביאה המשנה מדרש-הלכה. רק הלכות מעטות בפרקנו שייכות לקטיגוריה זו, אך מבנה הפרק וסדר הלכותיו מלמד על זיקת המשנה למקרא. על סדר הלכות במשנה ראה גם מאמרי: "לסדרן של המשניות בפרק א' של מסכת ביצה", בתוך: מכתם לדוד — ספר הזכרון לדוד אוקס, רמת-גן, תשל"ח, עמ' 55–67.

24 ומעניין לציין, שהספרי עצמו מסדר מדרש זה בתחילת המדרש, על המלה "קן" המבססת את מסקנת המדרש. אבל במדרש תנאים משובצת הלכה זו על ההופעה הראשונה של הביטוי "אפרוחים או ביצים" לפני הפסוק "והאם רובצת על האפרוחים" (מדרש תנאים על ספר דברים, מהדורת הופמן, ברלין, תר"ט, עמ' 135) והופמן חושב שמדרש זה אינו מעיקרו של מדרש תנאים.

260). הלכה זו בספרי משובצת כדרשה למלים "שלח תשלח", מכיוון שמסדר הספרי תפס כשיטת ר' אליעזר. אך במשנתנו מסודרת ההלכה, בלי מדרש המקרא, בסוף משנה ב, לפני ההלכה הנדרשת מן המלה "רובצת". נמצא שמסדר המשנה תפס כשיטת חכמים שעניינו של קורא זכר נלמד מן המלה "והאם" ועל-כן שיבץ הלכה זו בסוף משנה ב.²⁵ המחלוקת הזאת בין חכמים ור' אליעזר מציגה היטב את הבעיה שלפנינו: האם רבי אליעזר מחמיר, כאשר הוא מחייב לשלח אף קורא זכר, משום נטייתו הכללית להחמיר במצוות או משום שהוא מתחשב בטעמה של מצווה זו?²⁶ ובוודאי שהשיקול של קיום המין לא עמד בפני מי שחייב את שילוח הקורא הזכר. גם לשיטת חכמים היה מקום לשאול אם הם חשבו שאהבת אדם לאפרוחים שונה מאהבת הקורא הזכר, או שמא הסתפקו בדיוק לשון המקרא "'אם' — ולא זכר". ואולי אין מקום לשאול שאלה זו כלל לגבי חכמים, שהרי התורה התירה לאדם לאכול עופות וביצים, והיא היתה חייבת למצוא איוון בין שיקול הרחמים והחמלה לבין היתר האכילה. ובכל מקום שחז"ל היו מותחים את קו התורה, היה מקום לשאול מדוע כאן התירו וכאן אסרו. ונמצא, אפוא, שבכל מקום שהחמירו בשילוח, יש מקום לומר שהחומרה נובעת מתוך חמלה, ואילו בכל מקום שהקלו — עשו כן מתוך התחשבות בצורכי האדם.

ברם, יש שאלות גדולות במצווה זו שלא זכו לשום התייחסות מפורשת בספרות חז"ל, וזאת, כנראה, משום שדיוניהם עסקו בניתוח המקורות ולא בהתוויית דרכים לקיום המצווה. השאלה הראשונה מתייחסת להגדרת הלאו שבמצווה זו: האם האיסור חל על לקיחת שניהם, "אם על בנים", או שהאיסור חל על לקיחת האם בלבד? שאלה זו לא נידונה בפירוש בספרות חז"ל, אך יש כמה ראיות מכריעות בעניינה. ראשית יש לציין, שתרגום יונתן תרגם כאן: "לא תסב אלא מעל בנים" (דברים כב, ו).²⁷ וכן מצינו בתוספתא: "הנוטל אם מעל הבנים" (חולין פ"י ה"ט, ע"מ 512), וכן: "לא יטול אדם אם מעל הבנים" (ה"ט, ע"מ 28). וכן נמצא כמעט מפורש בתוספתא: "אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים, הנוטל את האם חייב" (ה"ג, ע"מ 512), ומכאן שיש איסור בנטילת האם בלבד.²⁹ וכן נדרש במכילתא לדברים: "'לא תקח האם על הבנים' — כשהיא על הבנים, אתה אומ' כשהיא על הבנים או לא תקח האם על הבנים כשמועו? ת"ל 'שלח תשלח את האם', הא מה ת"ל לא תקח האם על הבנים — כשהיא על הבנים" (מדרש תנאים לדברים, מהדורת הופמן, ע"מ 135). שאלה

- 25 אבל בתוספתא (חולין פ"י ה"ט, ע"מ 511–512) מופיעה המחלוקת בין ר' אליעזר וחכמים לפני ההלכה הנדרשת מן המלה "צפור". וקשה להניח שסדר זה משקף את הסדר המקורי של ההלכה ששונה על-ידי מסדר המשנה. אפשר שבעל התוספתא סבר, שחכמים דרשו את דינם מן המלה "קן", דהיינו, אם אין נקבה רובצת על האפרוחים — אין כאן קן ופטור מלשלח אפילו קורא זכר.
- 26 ראה: י"ד גילת, משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס ומקומה בתולדות ההלכה, תל-אביב, תשכ"ח, ע"מ 43.
- 27 וראה בפירושו של ר' יעקב מקלנבורג, הכתב והקבלה, לפסוקנו הכותב: "ולפ"ז צ"ל שחסר אות מ"ם במלת על", והוא מצביע על עוד מקומות במקרא שיש לפרשם כאילו חסרה אות מ"ם בתחילת המלה.
- 28 הראיה מן התוספתא צוינה על-ידי אברהם כהנא שפירא (דבר אברהם, ח"ב, סימן ח, ענף ט, יט, תל-אביב, תשכ"א, כד ע"ב).
- 29 וראה עוד בהערות לספר החינוך עם ביאור מנחת החינוך, ירושלים, תשנ"א, ע"מ של, הערה ב. אבל בעל חסדי דוד ציין, שההלכה בתוספתא "נטל את האם ולא הספיק ליטול את הבנים עד שמתה או עד שנעשו טרפה, פטור מלשלח" (ת' חולין פ"י ה"י, ע"מ 512) סוברת שאין איסור הלאו חל על שיטול האם עם הבנים. וראה בספר החינוך, שם, ע"מ שלב, הערה ח.

מסונפת לשאלה זו היא: האם יש איסור מן התורה לקחת את הבנים בלי לנגוע באם ובלי לפגוע בה כלל? גם על זאת אין תשובה מפורשת בחז"ל. אמנם, רב פסק שאסור לזכות בביצים שהאם רובצת עליהן (ב' חולין קמא ע"ב) אבל מדברי הרמב"ם (הלכות מכירה פכ"ג ה"י) משמע שאיסור זה הוא מדרבנן.³⁰

השאלה השנייה נוגעת להגדרת מצוות העשה שבמצווה זאת: האם משמעותה היא שמי שפוגש בקן ציפור ורוצה לקחת את הביצים או את האפרוחים — חייב להפריח את האם מן הקן לפני כן; או שמא יש מצווה חיובית לשלח את האם, גם אם אינו רוצה לקחת את הבנים? ובצורה שונה במקצת: האם מצוות העשה שבפרשה זו היא עיקרו של העניין, או שהיא אינה באה אלא לתקן את הלאו או לאפשר את לקיחת הביצים? ומובן הוא שאם אמנם יש מצווה חיובית, אין לדבר על המצווה כציווי של רחמנות, שהרי איזו רחמנות יש בגירוש האם מן הקן לשם שמים בלבד?

אם כי אין התייחסות מפורשת לשאלה זו בספרות התנאים והאמוראים, יש כמה הלכות שמהן משתמע שיש מצווה חיובית לשלח את האם. כך דורש הספרי: "שלח תשלח" — מצות עשה. שלחה וחזרה שלחה וחזרה, אפילו חמש פעמים, חייב לשלח שנאמר 'שלח תשלח' (רכח, עמ' 260). ומכאן משתמע שיש מצוות עשה חיובית של גירוש הציפור — גם אם אדם אינו רוצה לקחת את ביציה כלל. ואולם, במשנה מופיעה הלכה זאת בהקשר המלמד על משמעות אחרת:

שלחה וחזרה שלחה וחזרה אפילו ארבעה וחמשה פעמים חייב שנאמר "שלח תשלח את האם". אמר הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים חייב לשלח שנאמר "שלח תשלח את האם". נטל את הבנים והחזירן לה ואחר כך חזרה האם עליהן פטור מלשלח (חולין יב, ג).

על-פי הסיפא של המשנה אפשר לפרש את הרישא. אם אדם שילח את האם, ועדיין לא לקח את הבנים וברצונו לקחת אותם, הוא חייב לגרש את האם שלא תהיה שם בשעת לקיחת הבנים. מה שאין כן אם כבר שילח את האם ולקח את הבנים והחזירם לקן, בלקיחתו השנייה אינו חייב לשלח שוב את האם, שהרי כבר קיים בה את מצוות השילוח.

ובכל זאת, התלמוד הבין שאחד התנאים, ר' יהודה, סובר שיש מצווה חיובית בשילוח הקן. במשנה שנינו: "הנוטל אם על הבנים, ר' יהודה אומר לוקה ואינו משלח" (חולין יב, ד). הבבלי מתלבט אם טעמו של ר' יהודה הוא משום שהוא סובר שלוקים על לאו הניתק לעשה, או משום שהוא סובר שמצוות העשה של שילוח האם לא נועדה לתקן את הלאו אלא היא קודמת ללאו. התלמוד מציין, שמצאנו במקום אחר שר' יהודה סובר שאין לוקים על לאו הניתק לעשה, ומכאן שאין הסבר אחר לשיטתו כאן אלא ש"שלח מעיקרא משמע" (קמא ע"ב).³¹ וכך מפרש רש"י את הפסוק לשיטה זאת: "הכי קאמר קרא: לא תקח האם, אבל מה יש עליך לעשות כשתמצא קן? שלח תשלח את האם" (קמא ע"א, ד"ה שלח

30 אלא שהרב פרלא רצה לחדש בכונת הרמב"ם, שאיסור זה מתייחס רק לזכייה מדין חצר, בעוד שהאיסור לקחת את הביצים בידיה הוא מדאורייתא אף לדעת הרמב"ם (ספר המצוות לרס"ג [לקמן הערה 38], עמ' 323–325). אחד האחרונים עוד רצה לחדש, שאיסור זה מצומצם לשעה שהאם רובצת על האפרוחים ממש, אבל אם אינה נמצאת באותו רגע בקן — אף איסור דרבנן אין בזה ומותר לזכות בביצים בלי לשלח את האם (י' ברנסדורפר, ספר שילוח הקן, ניר-יוק, תשמ"א, עמ' 3).

31 ואפשר שלדעת ר' יהודה יש לעשה שתי משמעויות: מצווה חיובית וגם תיקון הלאו אם עבר עליו. ראה: ריטב"א למכות טז ע"א, ד"ה הנוטל אם על הבנים.

מעיקרא משמע). אבל גם לשיטה זאת אין הכרח לומר שיש כאן מצווה של קום עשה, אלא הרי היא חובה רק אם אדם רוצה לקחת את הביצים, כדוגמת מצוות העשה של כתיבת גט. ואף לשיטת החכמים שמצוות העשה באה לתקן את הלאו, אפשר שיש לה קיום עצמי גם אם אדם לא עבר את הלאו.

חיוב המצווה

להבנת תפיסת התנאים בנושא זה ראוי לשים לב לכינויה של מצווה זאת במשנה: "שילוח הקן". בכל המצוות האחרות השייכות לקובץ זה אנו מוצאים זיקה הדוקה בין כינוי המצווה ובין לשון המקרא: אותו ואת בנו, כיסוי הדם, גיד הנשה, הזרוע והלחיים והקיבה, וראשית הגז. ולפי משקל זה, ראוי היה לקרוא למצווה זו "שילוח האם"³² או — אם היו חוששים שמא כינוי כזה יתפרש גם על בהמות³³ — "שילוח הציפור". ושלא יסמך את המצווה על שם חשבו שצריך מטרות המצווה היא שחרור הקן כולו — אם על בנים?

מאידך גיסא, המשנה משתמשת בכינוי "חייב לשלח" או "פטור מלשלח" לשם הגדרת המצווה. כך היא קובעת, לדוגמה: "היתה מעופפת: בזמן שכנפיה נוגעות בקן חייב לשלח; אין כנפיה נוגעות בקן פטור מלשלח" (מ' חולין יב, ג), ומכאן ניתן לדייק שיש מצווה חיובית של שילוח. אך דומה שאפשר לפרש שלשון המשנה מתכוונת לומר "חייב לשלח [אם הוא רוצה לקחת את הבנים]"³⁴. מבחינת בהירות הסגנון היה עדיף לומר "אסור לקחת את הבנים" או "מותר לקחת את הבנים בלי לשלח", אך התנאים השתמשו לפעמים בסגנון כזה, כגון בשימושם בלשון "טמא" במשמעות "מוכשר לקבל טומאה", ואין הוכחה חד-משמעית מסגנון המשנה למשמעות המצווה.

גם בספרות האמוראים לא נתבררה תפיסת חז"ל לגבי מהות המצווה. אבל מעשה שנידון לפני שמואל גרם במשך הדורות מבוכה רבה במשמעותה של המצווה. המעשה היה בלוי בן סימון שרצה להקנות את פירות שובכו לרב יהודה. הוא שאל את שמואל כיצד לנהוג במקרה זה, ושמואל הורה לו להקיש בידו על הקן כדי שיתרוממו³⁵ העופות ואחר-כך יוכל רב יהודה לזכות בהם (ב' חולין קמא ע"ב). התלמוד התלבט באשר להקשר של סיפור זה, והסיק שמדובר כאן בקנים שאמהותיהם רובצות עליהם מאז הטלת הביצים בהם. לכן, לא היו פירות השוכך שייכים ללוי בן סימון, כי אסור לזכות בביצים כל זמן שהאמהות רובצות עליהן. אבל מפרשי התלמוד נחלקו אם הצעתו של שמואל יש בה משום קיום מצוות שילוח הקן, ואפשר לקיים את המצווה על-ידי שילוח בקול בלבד, או שהצעתו נועדה למנוע את הצורך בקיומה של מצווה זו.

32 השווה לשון הרמב"ם בהלכות שחיטה פ"ג ה"כ: "שאין שלוח האם נוהג במקודשין". הרב פרלא מציין שהלחם משנה, בפירושו למשנה, פירש את לשון המשנה "שילוח הקן" כמכוון לומר ששילוח האם מתיר את הקן, וכל זמן שלא שלח את האם, אסור לקחת את הבנים (ספר המצוות לרס"ג [לקמן הערה 38], עמ' 323).

33 והרי לא חששו לזה בדברים על איסור "אותו ואת בנו", אע"פ שלפי פרשנות חז"ל אין איסור זה נוהג ב"אותו ואת בנו" אלא ב"אותה ואת ולדה". והרי תרגום השבעים באמת תרגם "אותה ואת ולדה" (ויקרא כב, כח).

34 וכך דייק הרב בנימין קיזש מלשון הסמ"ג (מגלת ספר חלק ראשון והוא... ביאור רחב על ספר הסמ"ג, קושטא [תקט"ו], ע"א).

35 רש"י, ב"ק קמב ע"א, ד"ה זיל טרוף אקן, מפרש שלשון הרבים מוסב על כל האמהות שהיו בשוכך.

אף-על-פי שהמקורות ההלכתיים של חז"ל אינם נותנים תמונה ברורה לגבי מהותה של מצוות שילוח הקן, מוצאים אנו במקורות האגדה השקפה ברורה על החיוב בקיומה. דרשה בבבלי מציינת: "כי יקרא קן צפור לפניך, מה ת"ל לפי שנאמר 'שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך' יכול יחזור בהרים וגבעות כדי שימצא קן, ת"ל כי יקרא במאורע לפניך" (חולין קלט ע"ב). פשוטה של דרשה זו הוא שמצוות שילוח הקן היא כמצוות מזוזה, שאין חייבים לחזור אחריה, אבל אם נזדמנה לו לאדם — הרי הוא חייב לקיימה. וכן משמע מדרשת חזקיה:

גדול שלום, שבכל המצות כת' "כי תראה" (שמות כג, ה), "כי תפגע" (שם, ד), "כי יקרא" (דברים כב, ו), אם באת מצוה לידך אתה זקוק לעשותה, אם לאו אי אתה זקוק לעשותה, ברם הכא "בקש שלום ורדפהו" (תהלים לד, טו); (ויקרא רבה ט, א, עמ' קפח).

וכן משמע מדרשת ר' ברכיה בשבחה של מצווה זו:

אמר ר' ברכיה יש מזיק שהוא פורח באויר כעוף וקושט כחץ, ומי יצילך ממנו, שילוח הקן, שכן כתיב למעלה "כי הוא יצילך מפח יקוש" (תהלים צא, ג), אין פח אלא צפור, כענין שנאמר "התפול צפור אל פח הארץ" (עמוס ג, ה), וכתיב "כי יקרא קן צפור וגו' שלח תשלח וגו'" (דברים כב, ו, ז) (במדבר רבה יב, ג, מו ע"א).

ובצורה חדה יותר מסתיימת דרשה זו בדברים רבה (ו, ו, קיב ע"ג): "אם קיימת מצוות שילוח הקן אני מצילך מאותן". וכן דרשו באגדה שם: "שלח תשלח" — רבנן אמרי למה שני פעמים? שאם אירעה לך המצוה הזאת פעם שניה, לא תאמר כבר יצאתי ידי חובתי אלא כל זמן שתארע לידך אתה צריך לקיים אותה" (דברים רבה ו, ז, שם). וכן משמע מאותן הדרשות המפליגות בערכה של מצווה זו שמי שמקיימה יזכה לבנים, יזכה לשלח עבד עברי, ימהר את בואו של אליהו הנביא, וימהר את בואו של המשיח (דברים רבה שם).

גם מתקופת הגאונים אין לנו תמונה ברורה של תפיסתם מצווה זו. בהלכות גדולות אין אלא שורות ספורות, המסכמות את ההלכה התלמודית, והן כלולות בתוך הלכות כיסוי הדם.³⁶ עמדתו של רב סעדיה גאון איננה ברורה כל צורכה, כי במניין המצוות שלו הוא מנה את הלאו בלבד, "רק לא תקח האם",³⁷ אבל באזהרותיו הבנויות על עשרת הדיברות הוא מנה את מצוות העשה של שילוח הקן בלבד: "מה דמי קן אם תשלחהו כי ארך ימים וטוב תתי בלמדוני, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי נאם ה'".³⁸

מקצת ראשונים נותנים לנו תמונה ברורה יותר. הרמב"ם מנה, במניין מצוות העשה, את מצוות שילוח הקן כמעט באותו לשון שמנה את מצוות השבת הגזילה: "מצוה קמ"ח היא שצונו לשלוח הקן" (ספר המצוות, מהדורת חיים הור, ירושלים תש"ס², עמ' עב) ומזה אין להסיק דבר. אך במניין מצוות לא תעשה הוא כתב: "הזהירנו מקחת קן צפור בכללו בעת הצידה האם והבנים... זה הלאו נתק לעשה" (שם, עמ' קעז).³⁹ ובצורה מפורשת יותר כתב,

36 ד"ו, קלו ע"ב; מהדורת הילדסהיימר, חלק ג, ירושלים, תשמ"ז, עמ' 239–240.

37 סידור רב סעדיה גאון, מהדורת אסף-יואל, עמ' קסט.

38 סידור רס"ג, שם, עמ' רג. וראה: ירוחם פישל פרלא, ספר המצוות לרס"ג, חלק שני, ירושלים, תשל"ג.

דף קסא ע"ג. הרב פרלא מציע שיתכן שחל שינוי בעמדתו של רס"ג — שבתחילה סבר שהעיקר הוא מצוות העשה, ובסוף קבע שהלאו הוא עיקר ואין העשה בא אלא לתקן את הלאו.

39 אבל במהדורת שעוועל (עמ' שעב) בתרגום שונה במקצת.

בראש הלכות שחיטה: "יש בכללן... שלש מצוות עשה... וזה הוא פרטן... לשלח האם אם לקחה מעל הבנים". בנו של הרמב"ם, ר' אברהם, ציטט את מצוות שילוח הקן כדוגמה מופתית של לאו הניתק לעשה.⁴⁰ הר"ן, בחידושו לחולין (דף קלט ע"א), ציין בפירוש שמצווה זו אינה מוטלת עליו, כי אם לא רצה ליקח הבנים — פטור מלשלח.

מוני המצוות מבעלי התוספות לא ציינו בפירוש שיש מצוות עשה חיובית בשילוח הקן. ר' אליעזר ממין אמנם הזכיר מצווה זו בין האיסורים שהעוברים עליהם "אינם נעשים רע לבריות כי אם לשמים" (ספר יראים, סימן שפז, מהדורת א"א שיף, ירושלים חש"ד, עמ' 404–405) ומכאן אפשר היה לדייק שראה את עיקר העניין בלאו, אבל שיטת מיונו התבססה על "איסורים" וגם חובת המילה נזכרת בקטיגוריה זו. הסמ"ג מנה את הלאו בסגנונו של הרמב"ם במשנה תורה: "צפור טהורה הרובצת על האפרוחים... ולקח האם על הבנים ושחטן הבשר מותר באכילה ולוקה על השחיטה" (לאוין קנ, ד"ו נז ע"ד), ובמצוות העשה (עשין סה, קמד ע"א) הוא הסתפק בציטוט מקצת ממסקנות התלמוד בהלכות שילוח הקן.⁴¹ לעומתו, הסמ"ק העתיק כמעט את דברי הסמ"ג במניין מצוות העשה (מצוה רנ, דפוס ירושלים, תשל"ט, דף לב ע"א [עימוד שלישי]), ובמניין הלאווים הסתפק בהערה: "פירשתי במצות 'שלח'" (מצוה רעד, שם, לט ע"א [עימוד שלישי]).

תפיסת המצווה אצל כמה ראשונים, נלמדת מדיון שנערך בזיקה לנושא הכללי יותר של ברכות על המצוות. דיון זה נפתח בשאלה ששלח הראב"י, בעל האשכול,⁴² אל ר' יוסף נ' פלאט ואל בעל העיטור, ובה בקשה להסביר לו את הכללים שעל פיהם נקבע אילו מצוות מברכים עליהן ואילו מצוות אינן טעונות ברכה. תשובתו של בעל העיטור על שאלה זו לא הגיעה לידינו,⁴³ אך ר' יוסף נ' פלאט השיב שאין מברכים על מצוות שילוח הקן משום שהיא מצווה הבאה בעבירה: "שלא צונו לגזול כדי להשיב ולקח את האם כדי שנחזור ונשלח אותה".⁴⁴ וכן העיד ר' אשר בר' חיים ששמע בשם ר' מאיר מרוטנבורג, שאין מברכים על שילוח הקן משום שאין מברכים על לאו הניתק לעשה.⁴⁵ ברם, הראב"ד השיג על ר' יוסף נ' פלאט: "הא לא מחוורא שאם נטלה על מנת לשלחה, מאי עבירה איכא".⁴⁶ הערת הראב"ד מבוססת על דברי רב אשי (ב' חולין קמא ע"א) שהנטל את האם כדי לשלחה אינו עובר על הלאו. הרב י' פרלא פירש, שדבריו רב אשי נועדו רק להסביר את שיטת ר' יהודה, הדחוייה מן

40 שו"ת מעשה נסים, סימן ט. ובוה הלך בעקבות אביו בהלכות סנהדרין פי"ח ה"א.

41 הרב בנימין קזיש ביקש לדייק מלשון הסמ"ג, שהסמ"ג חושב שיש כאן מצווה חיובית אבל אין כאן אלא שימוש בסגנון "חז"ל ויש לפרש את לשון הסמ"ג באותה דרך שמפרשים את לשונם של חז"ל (ראה לעיל הערה 34).

42 I. Twersky, *Rabad of Posquières*, Philadelphia, 1980, p. 17.

43 ספר העיטור, הלכות ציצית, שער שלישי, חלק השני, מהדורת מאיר יונה, חלק ד, ניו-יורק, תשט"ו, עה ע"ד–עז ע"ד. החיד"א מביא, בשם ספר הפרדס של ר' אשר בן חיים, שגם בעל העיטור פסק שאין לברך אבל החיד"א מעיד שראה שהציטטה היא מתוך הספר תמים דעים ולא מתוך דברי העיטור (שיורי ברכה ליו"ד, סי' רצב, א). ראה: מ"י הכהן בלוי (מהדיר), ספר הפרדס, ירושלים, תשמ"ד, עמ' קמח.

44 שו"ת הרשב"א ח"א, סי' יח (= שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' קפט); אבודרהם, ירושלים, תשכ"ג, עמ' יח. ניסוח חריף זה הוא, כנראה, של מקצר התשובה, כי בנוסח המלא יותר שפרסם ש' אסף (ספרן של ראשונים, עמ' 202–203) נאמר רק ש"שילוח הקן נמי מצוה הבאה בעבירה".

45 ספר הפרדס (לעיל הערה 43), עמ' סו.

46 אבודרהם, שם.

ההלכה, שיש מצווה חיובית של שילוח הקן⁴⁷ אבל הערת הראב"ד היא שעומדת, כנראה, מאחרי הפסק "והלכתא צריך לברך בשלוח הקן" (תמים דעים, סי' קעט, ירושלים, תש"ך, מה ע"ד).⁴⁸

עדות ברורה לנוהג לברך על מצוות שילוח הקן אנחנו מוצאים בדברי הרשב"א, המזכיר ש"יש אומרי' שמברך על השלוח אשר צויתנו (!) לשלח כמו שמברכין על פדיון הבן וקביעת המזוזה" (שו"ת הרשב"א, ג, סי' רפג).⁴⁹ ברם, עמדתו של הרשב"א עצמו אינה ברורה כל צורכה. לגבי עצם חיוב הברכה הוא מסתפק בציטוט דברי אחרים ומסכם: "וסוף דבר זה פוק חזי מאי עמא⁵⁰ דבר" (שם). הוא מקדיש דיון רחב יותר לנוסח הברכה, ובו הוא קובע שאין לברך על הלאו כי אין מברכים על מצוות לא תעשה — אבל לא נראה לו לברך על העשה שאינו אלא תיקון הלאו. אבל הוא כותב: "ומ"מ אינו מברך אלא שצונו לשלח שהנחה היינו השלוח", ומדברים אלה משמע שאפשר לברך על מצווה זו אבל היא מתקיימת גם על ידי אי-עשייה — הנחת האם והבנים במקומם!⁵¹ אולם, דומה שטקסט זה משובש הוא ואי אפשר לדעת ממנו מהי עמדת הרשב"א במצווה זו.

התפיסה הקבלית

גם אם דעת הרשב"א עצמו אינה ברורה, הרי למדנו מדבריו על דעה שרווחה בזמנו שיש לברך על מצוות שילוח הקן. דומה שעניין זה קשור בהתפשטות טעמים מיסטיים למצווה זו, ועל-פי החשיבה המיסטית, ראו להדר את המצווה בברכה. רמז לעניין המיסטי מצוי כבר בתשובות הרשב"א הכותב על הטעמים הנסתרים שיש במצוות, ומזכיר בפירוש: "ועל ענין הפרט שבא בכתבך, הרמז על מצות שלוח הקן, ורמזת אתה עליו שבעים פנים לתורה. ואמנם דע כי אי אפשר לגלות טעמה שיש בה לבעלי הקבלה כי אם יחיד שבדור ליחיד שבדור" (שו"ת הרשב"א, א, סי' צד).⁵²

47 י"פ פרלא, ספר המצוות לרס"ג (לעיל הערה 38), קס ע"ג–קסב ע"ב. וכן העלה השאגת אריה, סי' פא, ורשה, תרל"ט (ד"צ ירושלים, תשל"ד), עג ע"ב.

48 וכן פסק הרמב"ם: "כל המצוות שהן חקות וגזירה צריך לברך שילוח הקן וראשית הגז ושאר מתנות כהונה" (סי' שסו, ירושלים, תש"ך, עמ' רנה). אבל הרב חיים בנבנישתי הבין שהראב"ד אינו חולק על עיקר הדין שאין מברכים על המצווה, אלא שהוא סובר שאין הטעם הזה מספיק כדי לנמק את העדר הברכה (שיירי כנסת הגדולה, יו"ד, סי' רצב, בהערה לדברי הטור) ולכן התקשה בנאמר בתמים דעים. החיד"א שיער, שפסק ההלכה שבתמים דעים הוא הוספה מאוחרת לגוף הספר (ברכי יוסף, יו"ד, סי' רצב, חלק שיורי ברכה, דין א).

49 השאלה שלפני התשובה היא "נייטראלית", מכיוון שהיא שואלת רק אם יש לברך או לא. אבל נראה שנוסח זה אינו מקורי, כי מדברי תשובתו של הרשב"א ברור שהשואל גם התלבט בנוסח הנכון של הברכה.

50 בדפוס כתוב "טעמא" והגהתי על-פי העניין.

51 אלא שקשה לומר שמקיימים מצוות עשה על-ידי אי-עשייה. ר' יעקב עטלינגר, בשו"ת בנין ציון החדשות (וילנא, תרל"ח, ד"צ ירושלים, תשמ"ג, סימן יד), פסק שיש אפשרות לקיים את מצוות השלוח בלי לקחת את העוף בידים אלא שצריך להפריחה באמצעים אחרים, והוא הוסיף, שגם במקרה זה אין לברך על השילוח מפני שקיום המצווה אינו תלוי במשלח אלא בעוף עצמו. והרב ראובן מרגליות (מקור הברכה, לבוב, חש"ד, עמ' י) הקשה על שיטה זאת את קושיית הראב"ד שראינו לעיל.

52 הטקסט הוא על-פי הוצאת ח"ו דימיטרובסקי, תשובות הרשב"א, חלק ראשון, כרך א, ירושלים, תש"ן, עמ' פו.

עניין הסוד שבמצווה זו נזכר כבר אצל רבו של הרשב"א — הרמב"ן. בפירושו לתורה (דברים כב, ז, עמ' תנא) הוא הביא, ממדרשו של רבי נחוניא בן הקנה — הלוא הוא ספר הבהיר,⁵³ ש"האם" רמז לבניה דכתיב "כי אם לבניה תקרא" (משלי ב, ג) ו"הבנים" רמז לבני הבניה שהם שבעת ימי הסוכה וכו'.⁵⁴ ואף-על-פי שמפירוש אלגורי זה משמע שאין צורך בקיום המצווה אלא בהבנת טעמה בלבד, מסיים הרמב"ן "והנה המצוה הזאת רומזת לענין גדול, ולכן שכרה מרובה, למען ייטב לך והארכת ימים". טעם אחר השייך לעולם המיסטיקה נמצא אצל תלמידו של הרשב"א, רבנו בחיי בן אשר. בפירושו לתורה, אחרי שהביא טעמו של הרמב"ם למצווה "על דרך השכל", הוא הביא את טעמיה של מצווה זו "על דרך הקבלה". בראשונה הוא הביא את הטעם שבספר הבהיר והסביר את החשיבות בביצוע מעשי של המצווה: "והיא עבודה וכבוד לאותה שנקראת אם העולם שא"ל ללוקחה". אבל הוא מביא גם טעם אחר על דרך זאת:

שיש בקיום מצוה זו התעוררות רחמים על כל העולם והוא כי מתוך שהוא משלח את האם הנה היא מצטערת ודואגת על חרבן קנה ורחוק בניה ומצטערת והולכת ורוצה לאבד את עצמה ומתוך צערה הגדול השר הממונה על העופות מבקש רחמים מהקב"ה ואז הקב"ה... ממשיך שפע הרחמים על כל המצטערים והצריכים רחמים ומרחם עליהם נמצאת אומר שהמקיים מצוה זו ומשלח הוא סבה לעורר רחמים על כל העולם וטוב לו עמהם (פירוש לדברים כב, ו, מהדורת שעוועל, עמ' שפז—שפח).

ואף-על-פי שהוא מכיר בחשיבות העקרונית של קיום המצווה, בכל זאת נמשך רבנו בחיי אחרי בעלי ההלכה, והוא פסק שאין לברך על מצווה זו, "לפי שאינה מצוה מחוייבת כמו שאר מצות ואינו חייב לחזר אחריה במכוון ... ועוד שאינו חייב בשלוח אלא כשהוא רוצה ליקח הבנים" (שם; ההדגשה שלי, י"ת).

הטעם השני שרבנו בחיי הביא "על דרך הקבלה" נמצא במדרש הנעלם למגילת רות.⁵⁵ חיבור זה עומד על הרעיון, שהרחמנות האמיתית היתה צריכה להביא לידי כך שהאדם לא ישלח את האם אלא יניח אותה על קנה — עם אפרוחיה.⁵⁶ ורעיון זה הורחב בספר הקנה, השם בפי ה'אפיקורוס' את השאלה: "מה רחמנות הוא זה להפריש האם מהבנים ולמה לא

53 והוא נמצא בספר הבהיר, דפוס ירושלים, תשל"ה, יא ע"א. וראה עוד: G. Scholem, *Das Buch Bahir*, Darmstadt, 1970, p. 75.

54 לניתוח פסיקה זו ראה: G. Scholem, *Origins of the Kabbalah*, Philadelphia 1987, pp. 133–135. יעקב כ"ץ, בספרו: הלכה וקבלה, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 23, מציין שכבר בדור שלפני הרמב"ן התייחס ר' עזרא מגירונה לטעמה של מצוות שילוח הקן, וזאת, לדעת כ"ץ, בעקבות הדגשת המצווה בספר הבהיר. אך ההתייחסות של ר' עזרא היא מצומצמת ביותר. במצוות העשה הוא הזכיר את שילוח הקן בשמו בלבד — ללא שום תוספת (ח"ד שעוועל, כל כתיב ר' משה בן נחמן, ירושלים, תשכ"ד, עמ' תקלח) ובמצוות הלא-תעשה הוא כתב: "ומדת החסד והרחמים שלא לשחוט אותו ואת בנו, ושלא ליקח האם על הבנים, ואעפ"כ המבקש רחמים לא יזכיר בתפילתו לפי שאינו לשון כבוד, כמו שארז"ל האומר על קן ציפור יגיעו רחמין משתקין אותו" (שם, עמ' תקמו). וברור שאין כאן השפעה של ספר הבהיר, שהרי שם עיקר הדגש הוא על מצוות העשה שבשילוח ולא על הלאו שבו.

55 ספר זהר חדש... עם הביאורים... הסולם, חלק כא, ירושלים, תשט"ו, עמ' כד. על זיקת מדרש הנעלם לרות לספר הזוהר ראה: G. Scholem, "Zohar", *Encyclopedia Judaica*, Vol. 16, p. 1197.

56 שם, עמ' כה.

אמר 'שלח' כענין 'שלח לך'." 57 אלא שהמדרש הנעלם מסיק, שיש כאן אלגוריה הרומזת לגורלו של עם ישראל, ובזה הוא הסביר את העובדה שהלכה זאת עוסקת רק בציפורים טהורות — כי ישראל טהור הוא. אבל הוא מסכים, בכל זאת, "שהתורה אמרה 'שלח תשלח' לעורר רחמים". 58 ובזה הגענו לפאראדוקס של מצווה זו לפי תפיסת המקובלים. אפשר לעורר רחמי שמים בהתנהגות אכזרית כלפי ציפורים. הרי זה דומה למעשה אנשי נינוה שהתאכזרו גם כלפי בהמותיהם, כדי שגעיותיהם יעוררו רחמי שמים (יונה ג, ז). 59 ורבים מן המקובלים שהתייחסו למצווה זו הדגישו, שאדם חייב לכבוש את מידת הרחמנות שבו כדי לקיים את מצוות הבורא ועל-ידי זה יתעוררו רחמי שמים על ישראל. המעגל הפרשני נסגר במסורת: בשם הגר"א נמסר, שהטעם שאסרו במשנה לייחס מצווה זו למידת הרחמנות הוא — משום שאיננה באמת מטעמי רחמנות אלא היא מצווה שיש בה אכזריות. 60

לפי שיטות קבליות אלה, אנחנו מבינים היטב שהמצווה הזאת היא מצווה שיש לקיימה, ואף לחזר אחריה, משום שיש בה תועלת קוסמית. ר' משה די-ליאון, בספר הרימון, 61 רומז למשמעותה המיסטית של המצווה, ורמיזותיו קרובות לסגנון ספר הבהיר בפרשה זו. אך עיקר דבריו הוא מקדיש לחשיבות המצווה ולערכה הרם. הוא כותב: "ולפי שהענין הוא גדול וגורא תמצא כי לפי רוב המעלה מתן שכרה כפלים", וכוונתו היא ששכרה כפול משכרה של מצוות כיבוד אב. ותפיסות אלה משתלבות היטב במדרשי האגדה המרכיבים בשכחה של מצווה זו ובחשיבותה. 62 גישה זו זכתה לביטוי מפורש במסורת התלויה בשמו של האר"י, שאף-על-פי שאמרו בתלמוד שאינו חייב לחזר אחרי מצווה זו, מכל מקום צריך להאדם לחזר אחריה ואם לא קיימה, יתגלגל עליה. 63 בעקבותיו הלך ר' אלעזר אזכרי, שמנה

57 ספר הקנה, ירושלים, תשל"ד, קמג ע"ב. לזמנו ומקומו של ספר הקנה ראה: י' תא-שמע, "היכן נתחברו ספרי הקנה והפליאה?", בתוך: פרקים בתולדות החברה היהודית בימי-הביניים ובעת החדשה מוגשים לפרופסור יעקב כ"ץ, ירושלים, תשי"ם, עמ' נו-סג; מיכל קושניר-אורון, 'הפליאה' וה'קנה' — יסודות הקבלה שבהם, עמדתם הדתית חברתית ודרך עצובם הספרותית (פרסומי המדרשה ללימודים מתקדמים), ירושלים, תשמ"ב.

58 שם, עמ' קמו.

59 חז"ל התייחסו למעשה זה כעין תפיסת בני-ערובה: "העמידו עגלים מבפנים ואמותיהם מבחוץ. סייחים מבפנים ואימותיהם מבחוץ והוון אילין געיי מן הכא ואילין געיי מן הכא, אמרין אין לית מתרחם עלינו לינן מרחמין עליהון" (י' תענית פ"ב ה"א, סה ע"ב).

60 א"צ רבינוביץ, המצוה והמקרא, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 258.

61 E. Wolfson, *The Book of the Pomegranate*, Brown Judaica Studies 144, Scholars Press, 1988, pp. 338–339.

62 וכבר העיר הרד"ל שמדרש האגדה הוא "כדעת הזוהר" (חדושי רד"ל לדברים רבה ו, ב, הערה ט; אני מודה לידידי, פרופ' י' שפיגל, שהפנה את תשומת לבי להערת הרד"ל). ייתכן שיש כאן המשך של מסורת ארץ-ישראלית שראתה במצוות שילוח הקן מצווה חיובית וחלקה בזה על המסורת הבבלית. ואם נקבל את המסורת התלמודית בפירוש דברי ר' יהודה, נמצא שבני-ארץ-ישראל נהגו כמותו. ובזה תוסבר אף הדעה שהובאה בתמים דעים שיש לברך על קיום המצווה. ואם השערה זו נכונה, נמצא שההסבר הקבלי לא בא אלא לפרש מסורת ישנה ולא לשנותה. אלא שחסרות יותר מדי חוליות בהשערה זאת כדי להציע אותה כאפשרות ריאלית בהבנת הממצאים. על יחס המקובלים לטעמי המצוות ראה את סקירתו של Daniel C. Matt, "The Mystic and the Mitzvot", *Jewish Spirituality — From the Bible through the Middle Ages* (ed. Arthur Green), New York, 1986, pp. 367–404.

63 הדברים צוטטו על-ידי הרב אהרן עזריאל, שו"ת כפי אהרן, ירושלים, תרל"ד, סימן י, דף מ ע"ד, ועל-ידי הרב יוסף מולכו, שלחן גבוה, שלוניקי [תקט"ז], יו"ד, סי' רצב, ח. דיון ארוך על משמעות המצווה בקבלת האר"י מצוי בשער המצוות של ר' חיים ויטל, תל-אביב, תשכ"ב, עמ' קכט-קלח.

את מצוות השילוח בין מצוות העשה, והוסיף: "וכשיקחנה יכוין שלא לזכות בה אלא לוקחה כדי לקיים מצות שילוח, ואז לא יעבור על לאו דלא תקח האם, הכי מפורש סוף מסכת חולין, כן הורה הרב כמהר"ר יצחק אשכנזי זצ"ל".⁶⁴ אף-על-פי שבעל ספר חרדים מרבה למנות כל דבר שיש בו ציווי כמצווה, לא מצאתי שמנה את האיסור של לקיחת האם על הבנים בין הלאוים. קרוב לוודאי שראה במצוות השילוח מצווה חיובית שיש להשתדל בקיומה. וכן קבע החיד"א, שציטט את מסורת האר"י מתוך דברי ספר חרדים ודייק ממנה: "שצריך להשתדל לקיים מצוה זו" (ברכי יוסף, יו"ד, סי' רצב, ח). ובמקום אחר, כשחלק על דברי הרב פנחס עניו⁶⁵ שפסק שאין כאן מצווה חיובית, סיים החיד"א: "אשריו למי שמקיים מ"ע ומה צורך יותר יש לאדם כי אם לקיים מצות בוראו וקבלת רבינו האר"י תכריע" (ברכי יוסף, יו"ד, קונטרס אחרון, סי' רצב, ב).

ברם, לא מצאנו בין בעלי ההלכה בדורות האחרונים לפני גירוש ספרד מי שסיק הלכה למעשה משיטת הקבלה שמצוות שילוח הקן אינה מצווה הבאה בעבירה אלא שהיא מצווה שיש לקיימה לכתחילה. רבנו ירוחם ציין: "ואינו חייב לחזור אחר מצוה זו אלא אם כן מצאו דרך מקרה" (תולדות אדם וחווה, חלק אדם, נתיב חמשה עשר, אות כג, ד"ו קלג ע"ג). אין לדעת מדבריו אם כאשר מצא קן ציפור דרך מקרה, חייב המוצא להזדקק למצווה זו. הטור כלל את הלכות שילוח הקן ביורה דעה (סי' רצב) והבית יוסף דן בו כפי שהוא דן בכל ההלכות האחרות — אבל דבריהם התייחסו רק לאותם נושאים וגדרים שנידונו בתלמוד.⁶⁶ אף שאלת הברכה על קיום המצווה, שנידונה בספרות הראשונים שלפניהם, לא נזכרה בדבריהם. ובמקום אחר הביע ר' יוסף קארו את דעתו כמעט במפורש, שעיקר המצווה הוא האיסור ולא מצוות העשה. הוא תמה על הרמב"ם שפסק שטהרת מצורע אינה דוחה מצוות שילוח הקן משום שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה, והרי אין בשילוח הקן אלא לאו בלבד ורק אם עבר על הלאו נתחייב הוא במצוות העשה של שילוח (כסף משנה להלכות שחיטה פי"ג הי"ט, ד"ה אסור ליטול). וכל זאת למרות העובדה שהמגיד מייחס חשיבות מיסטית רבה למעמדו של ר' יוסף קארו כמי שלוקח את הביצים והאפרוחים, דהיינו שנדבקות בו אותן הנשמות שלא זכו להיכנס לגן-עדן, כדי שיושלמו בזכותו של ר' יוסף קארו (מגיד מישרים, וילנא, תרל"ה, מה ע"א-ע"ב).

מעניין שהעדות הקדומה ביותר על תלמיד-חכם שראה במצוות השילוח מצווה חיובית באה מאשכנז. על ר' ישראל איסרלין (1390–1460), שנולד כחמישים שנה אחרי פטירת בעל הטורים, מספר תלמידו את המעשה הבא. בעל בית אחד במרפורק אמר שיש לו קן בכרם שלו והרב איסרלין הלך "ושאל לבעה"ב כל הדינים משילוח הקן ואמר כן הוא, והלך הגאון זצ"ל אל הכרם ולא מצא כמו שאמר בעה"ב, כמדומה לי שאמר שלא בא לידו זה המצוה" (לקט יושר, ח"ב, עמ' 60).

דומה שהפוסק הראשון שכתב באופן ברור שמצוות שילוח הקן היא מצווה חיובית היה

64 ספר חרדים, פרק טז (ה): מצוות-עשה מן התורה התלויות בידים ובכלל הגוף.... ירושלים, תשמ"ד, עמ' צו-צז.

65 הרב פנחס עניו שימש ברבנות בפירא בזמנו של החיד"א. החיד"א נשא ונתן עמו בהיותו בשליחות בפירא (שם הגדולים, ערך "גבעת פינחס").

66 על יחסו של ר' יוסף קארו לווהר ראה: מ' חלמיש, "קבלה בפסיקה של ר' יוסף קארו", דעת, 21 (תשמ"ח), עמ' 85–102; י' תא-שמע, "רבי יוסף קרו בין אשכנז לספרד — לחקר התפשטות ספר הווהר", תרכין, נט (תשנ"ן), עמ' 153–170.

אף הוא חכם אשכנזי, בן-דורו של האר"י, ר' מרדכי יפה (1530[?]–1612), שהוגדר כ"רב, פוסק ומקובל".⁶⁷ הוא כתב: "הרי מצוות עשה שכל מי שימצא קן מעוף טהור ישלח את האם ואת הבנים יקח לו" (לבוש עטרת זהב, סי' רצב, א). ויש בזה חידוש כפול: לא רק שיש מצוות עשה חיובית לשלח את האם, אלא שחלק מן המצווה הוא גם לקחת את הבנים. הראשונים שנתנו ביסוס הלכתי לתפיסה הקבלית של מצווה זו היו שני חכמים אשכנזיים שחי במאה שלאחר מכן: ר' יאיר בכרך (1638–1702) והחכם צבי (1660–1718). הראשון כתב שנשאל אם חייבים להיזקק לשילוח הקן כשנודמן לו קן ואין ברצונו לקחת את האפרוחים, והוא השיב שיש חובה בדבר (שו"ת חות יאיר, סי' סז). הוא נשא ונתן בסוגיה התלמודית כדרכם של בעלי ההלכה, ואף-על-פי שהוא כתב שלדעת בעלי התוספות אין חובה להיזקק למצווה זו, הוא הסיק "דמוכח ד'כי יקרא' מיהת מחויב ליטפל והכי מסתבר לטעם שכתב בזוהר...". ומתקבל מכאן הרושם, שעיקר הדחף למסקנה זו איננו ניתוח הסוגיה אלא הרצון להתאים את הסוגיה לתפיסת הזוהר. בכיוון דומה התייחס החכם צבי לספקם של חכמי לובלין אם מקיימים את מצוות העשה של השילוח על-ידי שילוח האם בלבד או שמא גם חייבים לקחת את האפרוחים או הביצים. הוא הכריע, ושוב על-ידי ניתוח אותה סוגיה תלמודית שדן בה ר' יאיר בכרך, שאין חובה לקחת את הביצים ודי בשילוח האם בלבד (שו"ת חכם צבי, סי' פג).⁶⁸ לפי תשובתו ברור שיש לראות את מצוות השילוח כמצווה בעלת חשיבות עצמאית, ואינה דרך של היתר לקחת את הביצים או האפרוחים. אין בדבריו שום התייחסות לדברי הזוהר, אבל מתוך התלבטותם של חכמי לובלין נראה שרווחה הדעה שמצוות השילוח היא מצווה שצריך להשתדל לקיימה, והם התלבטו רק בדרכי קיומה.

דומה שהתפיסה שהשילוח היא מצווה שיש לקיימה נתפשטה באומה. ר' יוסף מולכו, בן המאה השמונה-עשרה,⁶⁹ מעיד שבירושלים נהגו "חסדים (!) ואנשי מעש' לרדוף בהרים וגבעות בכפרי' באישון לילה ואפלה ומסכנין בעצמם כדי לקיים מצות שלוח קן" (שולחן גבוה, יו"ד, סי' רצב, ח).⁷⁰ והוא העיר שבשנת תקי"ט (1759) נהגו חידוש, שקיימו מצווה זו "תוך העיר דהיינו בקירות הבית והחצר שיש שם חורים אשר שם צפורי' יקננו ועולים בסולם כלילה ומכניסין ידו בבור אם ימצאו צפור רובץ על האפרוחים או על הביצים מקיימין מצות שלוח ואינם צריכים לצאת חוץ לעיר בכפרים במקום סכנה כאשר היתה באמנה איתם עד עכשיו" (שולחן גבוה, שם). חידוש זה נתקבל, וכמאה שנה אחרי כן נשאל הרב אהרן עזריאל (1819–1879)⁷¹ "אי אריך מה שרגילים לעשות שלוח בתוך העיר בקן

67 א' קופפר, "יפה, ר' מרדכי בן אברהם", אנציקלופדיה עברית, כ, עמ' 61. על יחסו לקבלה בחיבורו ההלכתי ראה: ש"א הורודצקי, רבי מרדכי יפה — תולדותיו והלך נפשו, קראקא, תר"ס, עמ' 3 ואילך; ח' טשנרוביץ (רב צעיר), תולדות הפוסקים, חלק שלישי, ניר-יוק, 1947, עמ' 108; י' אלבוים, פתיחות והסתגרות — היצירה הרוחנית-הספרותית בפולין ובארצות אשכנז בשלהי המאה השש-עשרה, ירושלים, תש"ן, עמ' 368–370.

68 והחיד"א, כשירי ברכה ליורה דעה, סי' רצב, ב, ציין שגם הרב יהודה עייאש, בספר שבט יהודה לג ע"ג, העלה כדעת החכם צבי בלי להזכיר את דבריו.

69 נולד בשנת 1693. ראה: י' גליס, חכמי ארץ ישראל, כרך ב, ירושלים, תשל"ז, עמ' פט.

70 דפוס שלוניקי [תקט"ו], צ ע"א; הביאור לסימן זה ביורה דעה נדפס שנית אצל: ש' מרגליות, ספר הבנים תקח לך, ירושלים, תשנ"א.

71 גליס (לעיל הערה 69), כרך א, עמ' קנט-קס.

שאחורי הבתים..."⁷² הוא עצמו החמיר בדבר ופסק שהציפורים שבעיר הן מזומנות ואין מקיימים בהן מצוות השילוח, אבל הוא סיים את דבריו: "הנכון כדעת רבנן קמאי ובתראי לצאת לחוץ לעיר ולקיים המצוה בלי שום פקפוק". באותו זמן, בערך, התייחס ר' יוסף חיים מבגדאד (1835–1909) ל"אותם המתחסדים לחזר בהרים וגבעות כדי למצוא שלוח הקן" (שו"ת תורה לשמה, סי' רעז). מתוך דברי ר' יעקב עטלינגר, הדנים בשאלה מדוע אין מברכים על מצוות שילוח הקן, משמע שהיא מצווה מקובלת בעם והספק הוא רק מדוע לא נהגו לברך עליה (שו"ת בנין ציון החדשות, סי' יד). אף רש"ר הירש תפס מצווה זו כמצווה חיובית, והבין שקיומה הוא דווקא על-ידי תפיסת הציפור ביד ושילוחה מתוך היד, אלא שבדרכו האופיינית הוא נתן לזה משמעות אחרת. המצווה הזאת מחנכת אותנו שלדעת, שזכותנו לשלוט בבריאה היא מוגבלת ואין לנו רשות לפגוע ביצורים העוסקים עצמם בעבודת תכלית העולם. על-כן מצווים אנו לתפוס באם כדי להראות שיש ביכולתנו לכבוש אותה לעצמנו, ובה שלא נפעיל יכולת זאת נראה שאנחנו מכבדים את בריאת ה'.⁷³ ובכל זאת, בעלי ההלכה לא הרבו להתייחס למצווה זו. פוסקים שכתבו חיבורים הלכתיים עצמאיים, שאינם פירושים לשולחן ערוך, מיעטו לעסוק בהלכות שילוח הקן. לא מצאתי זכר למצווה הזאת בקיצור שולחן ערוך — אף-על-פי שהקדיש סעיף מיוחד להלכות צער בעלי חיים. ר' אברהם דנציג הקדיש לה סימן מיוחד, אך התייחס אליה כאל מצווה שבדיעבד: "מ"ע מד"ת כשיודמן לאדם קן מעופו" טהורים שישלח האם ואז מותר ליקח הבנים" (חכמת אדם, כלל קה, א). הוא קיצר בהלכותיה וסיים: "שאר דנים כיון שאינו מצוי כלל וכלל לא כתבתי ומבואר בשו"ע שם". ובקיצור ספר חרדים שהוא עשה הוא כתב: "מ"ע כשימצא קן של עופות טהורים שאינם מזומנים אלא של הפקר שישלח האם שנאמר 'שלח תשלח האם'".⁷⁴ ובהשוואה לספר חרדים המקורי ראוי לציין שהוא השמיט את ההוראות המעשיות בקיום המצווה, אך הוסיף את ההגבלה שאין המצווה מתקיימת אלא "בעופות טהורים שאינם מזומנים אלא של הפקר".

גם בעלי הלכה שניתחו את הסוגיות התלמודיות בלי להזדקק לטעמים על-פי הקבלה, נטו לדחות הן את דברי החות יאיר והן את דברי החכם צבי. בדור שלאחריהם קבע הרב אריה ליב גינזבורג (1695–1785) שלפי התנאים, פרט לר' יהודה, אין שילוח הקן מצווה מעיקרא אלא שהעשה בא לתקן את הלאו בלבד (שאגת אריה, סי' פא, דף עג ע"ב) וזאת בלי להזכיר את דברי האחרונים החולקים בזה. זמן-מה אחרי כן כתב ר' פנחס הלוי הורוביץ (1730?–1805), רבו של החת"ס סופר, בפשיטות שמצוות שילוח הקן אינה מצווה שחייבים בה אלא אם הוא רוצה את הביצים.⁷⁵ הערתו באה אגב דיון בנושא אחר, והוא לא הזכיר את החכמים שעסקו בנושא זה. לעומת זאת, החת"ס סופר עצמו התייחס לדברי החכם צבי והחות יאיר ודחה אותם מן ההלכה — כפי שעשה גם רבה של קניגסברג, הרב יעקב צבי

72 שו"ת כפי אהרן, ירושלים [תרט"ד], חלק ב, יו"ד, סימן י. התשובה נדפסה שנית אצל מרגליות (לעיל הערה 70), עמ' עח-קיב.

73 ספר חורב — רעיונות על חובות ישראל בגולה, ניו-יורק, תשי"ג, עמ' 282.

74 אברהם דנציג, קיצור ספר חרדים, פרק טו, מצוה כו (בתוך: הנ"ל, זכרו תורת משה, ירושלים, תשי"ז, עמ' שה).

75 ובכל זאת הוא כתב שיש בשילוח הקן משום מצווה ומברכים עליה (ספר המקנה לקידושין, דף מ ע"א, ד"ה מצוה בה יותר מבשלוחה) והרב אברהם שפירא תמה עליו (דבר אברהם, חלק ב, סימן ח, ענף ט, תל-אביב, תשכ"א, דף כה ע"ב).

מקלנברג (1785–1865), בפירושו לתורה, "הכתב והקבלה".⁷⁶ מעניינת במיוחד היא גישתו של ר' יוסף חיים מבגדאד, מחבר הספר "בן איש חי". הוא נחשב בין גדולי הקבלה במזרח⁷⁷ אך לא הלך אחרי המקובלים במצווה זו. הוא נשאל מדוע אין אנשים מחזרים אחרי מצווה יקרה זו שבזכותה יבוא המשיח, והוא השיב שלפי פשט הגמרא אין צורך לחזור אחרי מצווה זו, "ואותם המתחסדים לחזור בהרים וגבעות כדי למצוא שלוח הקן, הם עושים הפך מדברי הגמרא" (שו"ת תורה לשמה, סי' רעו). אך יחד עם זה הוא פוסק שמותר לצוד את האם אחרי שנשלחה, "ואדרבה, חביבה היא זו לאכלה ולברך עליה כיון דאתעביד בה מצוה" (שם, סי' רעו).

מחכמי התורה האחרונים יש לציין עוד את הנצי"ב מוולוז'ין, שהוכיח מן התלמוד שלא כדעתם של החכם צבי והחות יאיר, "אלא ברור שבמה שאינו רוצה ליקח האם ולא הבנים אין עליו שום מצוה" (מרומי שדה, חלק חמישי, ירושלים, תשי"ט, עמ' 104).⁷⁸ גם הרב אברהם שפירא, רבה האחרון של קובנה עד השואה, דן בדברי החות יאיר וסיים: "ומעתה נסתרה ראייתו של החות יאיר ורוב דבריו".⁷⁹ ואחרון בזמן, אך לא במעלה, הוא החזון אי"ש שהביא ראיות נגד החכם צבי והחות יאיר ודחה את כל ראיותיהם (חזון איש ליוורה דעה, בני-ברק, תשל"ה, סי' קעה, רג ע"ג).

לא מצאתי אלא אחד מבעלי ההלכה המובהקים שפסק שיש כאן מצווה חיובית, והוא ר' יחיאל מיכל עפשטיין. הוא כותב שאם אמנם אין חובה לחזור אחרי המצווה, כפשט דברי הגמרא, הרי זה דומה להשבת אבידה שאין חיוב לחזור אחריה, אבל אם בא לידו ולא קיימה הרי הוא עובר על "לא תוכל להתעלם" (ערוך השולחן, יו"ד, סי' רצב, א). ברצונו להכריע אם יש חובה לקחת את הבנים הוא מציין, שאין לשאול מדוע אין חובת שילוח כשהבנים טריפה: "דאטו טעמי התורה גלויים לנו והרי גזירת מלך היא והגם שמפרשי התורה נתנו איזה טעמים, וזה לאסבירי בעלמא אבל באמת נעו מעגלותיה לא תדע". למרות הסתייגותו מן העיסוק בטעמי המצוות, הוא מסיק: "דלפי טעמי החכמה שנאמרו במצווה זו בפי' הרמב"ן ובחי' וביותר בוורד ותקונים בדווקא הוא ליקח את הבנים" (שם, סע' ד). ואף-על-פי שהוא מכריע שיש לברך על מצווה זו, הוא מסכים שאין לברך עליה שהחינו משום שהיא "מצווה שאין בה שמחה" (שם, סע' יא).⁸⁰

התפיסה הקבלית ביחס למצוות השילוח הביאה לצמצום האפשרויות בקיום המצווה.

76 ולדבריו הסכים רד"צ הופמן בפירושו למקרא (ספר דברים מפורש על-ידי דוד צבי הופמן, תל-אביב, תשכ"א, עמ' תל) שקבע שבעל הכתב והקבלה הוכיח שדבריהם הם נגד דברי הראשונים בסוגיה זו.

77 גרשום שלום, "קבלה: התפתחות היסטורית", האנציקלופדיה העברית, כט, עמ' 98.

78 אולם בפירושו לתורה הציג דעה אמביואלנטית לגבי מצווה זו. מצד אחד, הוא הביא את הרעיון של הרמב"ם שמצווה זו היא גמול הרחמים לאם שלא עזבה את גזליה, אבל "מ"מ אינו אלא גזירה". ובהמשך דבריו הוא עמד על ההבדל בין שתי מצוות שעל קיומן הבטיחה התורה אריכות ימים – כיבוד אב ואם ושילוח הקן. הראשונה היא מצווה "שדעת האדם נותנת ע"ז" אבל השנייה היא "למעלה מדעת האנושי" (העמק דבר לדברים כב, ו-ז) ואני מוצא בביטוי זה רמז לתפיסת המקובלים לגבי מהות המצווה.

79 דבר אברהם (לעיל הערה 75).

80 אבל בתשובות סמא דחיי, סימן ג, פסק שיש לברך גם ברכת שהחינו. וראה את הדיון בדבריו אצל החיד"א, ברכי יוסף, יו"ד, סי' רצב, א. כהערה פיקאנטית נציין, שבנו של בעל ערוך השולחן, ברוך הלוי עפשטיין, חלק על דעת אביו בסגנון חריף וזאת בלי להזכיר את אביו. ראה: הנ"ל, תורה תמימה לדברים כב, ז, בסוף הערה סח.

הרב שלום שרעבי כתב, שאין לקיים את המצווה בלילה או בימי ספירת העומר או בימים שבין ראש השנה לעצרת, "שאינן מצות שלוח הקן נוהגת אלא בזמן שהזו"ג הם בסוד הניקה".⁸¹ אם כי נראה שיש כאן צמצום שלא על-פי שיקולים הלכתיים רגילים, הראה דן שוורץ, אחד מאנשי חוג "תולדות אהרן" שכירושלים, שיש התאמה גמורה בין השיקולים הקבילים לפרטי ההלכה. הוא חקר את חיי העופות הטהורים ומצא שאילו התעמקו פוסקי ההלכה בממצאים הביולוגיים, היו מגיעים — מתוך שיקולים הלכתיים — לאותן המסקנות שהסיקו המקובלים. ונציין, כדוגמה, שהוא מצא שביום דוגרים האבות על הקנים, ולכן, היות שחייבים לשלח את האם דווקא, אי אפשר לקיים את המצווה אלא בלילה.⁸² דן שוורץ התמסר למצווה זו והוא זיכה בה את האדמו"ר מסאטמר,⁸³ האדמו"ר מתולדות אהרן, ובעל "מנחת יצחק",⁸⁴ ו"עשרות אברכים שהיו הרבה שנים חשוכי בנים... וב"ה נפקדו בכנים".⁸⁵ הוא אף פרסם ספר ובו הנחיות מפורטות — עם צילומים — המבוססות על התבוננות בחיי הציפורים.⁸⁶ אך גם בתחום החסידות נמצאו מתנגדים — לפחות חלקית. חסיד אחר, ידידיה ברנסדורפר מחסידי גור בניו יורק, פרסם "ספר שילוח הקן",⁸⁷ ובו עמד על כך שיש כאן מחלוקת בין המקובלים לבין הפוסקים. הוא ניסה ליישב מחלוקת זו בקבעו שהחייב בשילוח הקן אינו מתחיל אלא מיד עם תפיסת הציפור, ומי שעובר ליד קן ציפור אינו חייב בשילוח כלל כל זמן שלא תפס את הציפור. אך הוא מסכים שעל-פי הקבלה יש לנסות לתפוס את הציפור כדי לזכות במצווה. אלא שבדרך הילוכו בירר כמה פרטי דינים שהיה בכוחם כדי לבטל למעשה כל אפשרות ממשית של קיום מצוות שילוח הקן. לדעתו, מצווה זו אינה נוהגת אלא בעוף שיש עליו מסורת שהוא עוף טהור, אינה נוהגת בעופות הדורים בין בני-אדם בתוך העיר, ואין מקיימים את המצווה אלא כשתופסים את האם ביד לפני השילוח. דן שוורץ ראה בכך את ביטול כל המפעל שלו, ולכן הוא יצא בחוברת נוספת⁸⁸ ובה פולמוס עם ברנסדורפר.⁸⁹

אלא שבסיכומו של דבר, אין ספק שברנסדורפר צדק בתזה העיקרית שלו שיש כאן מחלוקת בין המקובלים לבין הפוסקים, והמקובלים יוצרים הלכה ומחדשים פרטי דיניה על-פי הטעמים שניתנו למצווה בתורת הקבלה. לעומת זאת, הפוסקים שחלקו על שיטת

81 דבריו נכתבו בהגהות "השמש" ונדפסו על-ידי דן שוורץ, בספרו קן צפור (לקמן הערה 86), עמ' סד.

82 קן צפור (לקמן הערה 86), עמ' סד-ע.

83 אחרים מעידים שהאדמו"ר מסאטמר אמנם קיים את מצוות השילוח אבל נמנע מלברך עליה. כשנשאל על כך, השיב שלא היה ברור לו אם הציפור הרובצת על האפרוחים הוא האב או האם (י' ברנסדורפר, ספר שילוח הקן, ברוקלין, תשמ"א, עמ' 6).

84 קן צפור (לקמן הערה 86), בהקדמה.

85 קונטרס קן צפור (לקמן הערה 88), הקדמה, עמוד שני (ללא מספור).

86 דן שוורץ, ספר קן צפור — ידיעות, עצות והדרכות לקיום מצות שלוח הקן.... ירושלים, תש"ס.

87 ראה לעיל הערה 83.

88 קונטרס קן צפור — ביאור במצות שלוח הקן והלכותיה בשילוב ידיעה באורח חייהם של העופות הנוגעים בדבר, ירושלים, תשמ"ב. הספר נושא כותרת משנה נוספת: "נכתב גם לברור ולגלות הטעויות שבספר 'שילוח הקן' מסיבת אי ידיעה באורח חייהם וטבעם של העופות בהם מקיימים מצות שילוח הקן".

89 וראוי לציין עוד חיבור הלכתי בן-זמננו העוסק במצווה זו: ספרו של יואל שוורץ, אם על הבנים, דבר ירושלים, תשמ"ח (לסוג היצירה הספרותית הזאת ראה: "משהו על כיווני היצירה התורנית בדורנו", סיני, קז (תשנ"א), עמ' צב-צה). מחבר זה ניווט את דרכו בין המצרים שבמחלוקת זו וציין את שתי השיטות.

המקובלים במצווה זו, לא הזכירו את טעמי המצווה בכלל ולא התייחסו לשום מימד פילוסופי או תיאולוגי מלבד ניתוח הסוגיות התלמודיות ומפרשיהן. יחיד בין הפוסקים בזה היה החת"ם סופר בדונו בשאלה אם מותר לקיים מצוות שילוח הקן בשבת. הוא השיב, שהיות שבוודאי אסור לצוד את הציפור בשבת כדי לשלחה, והואיל ויש ספק בדבר אם מקיימים את מצוות השילוח בהפרחה בלבד, נמצא שמחמת הספק "התאכזר שלא לצורך והמתחסד בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו" (שו"ת חת"ם סופר, חלק א, או"ח, סי' ק).⁹⁰ הוא לא הסתפק בניתוח הסוגיות התלמודיות, אלא, בהזכירו את דברי הרמב"ן בטעמה של מצווה זו, כתב:

והנה לפי טעם זה מבואר דאם אינו צריך לבנים, לא מיבעיא דאינו מחוייב לשלח האם אלא אכזריות נמי עבד, ובמקום שנלמוד שלא נתאכזר אדרבא נרגיל עצמנו באכזריות ולצער בעלי חיים על מגן לגרש האם מעל בניה וצער בע"ח דאורייתא (שו"ת חת"ם סופר, שם).

ואף-על-פי שהחת"ם סופר הכיר את שיטת המקובלים בעניין זה, הוא הסיק שהש"ס שלנו חולק על הזהרה ובכגון זה "אין לנו עסק בנסתרות והנגלות לנו ולבנינו" (שם).⁹¹ וראיתי לנכון להקדיש מחקר זה לפרופ' עמנואל רקמן, כהוקרה לגישתו למצוא את טעמי המצוות – מתוך ההנחה שדרכי התורה הן דרכי נועם וצריך לפרש את המקורות על-פי מידת הרחמים.⁹²

90 על אי-השימוש של קטגוריות מוסריות בפסיקת הלכה ראה: G. Blidstein, "Moral Generalizations and Halakhic Discourse", *S'vara – A Journal of Philosophy and Judaism*, 2/1 (1991), pp. 8–12. לעומת זאת, בלידשטיין עמד על שיקולים אנושיים כיסוד לדחיית הלכות; ראה מאמרו: "גדול כבוד הבריות – עיונים בגלגוליה של הלכה", שנתון המשפט העברי, ט-י (תשמ"ב-תשמ"ג), עמ' 127–185.

91 על יחסו המסוגל של החת"ם סופר לתורת הסוד, ובמיוחד בזיקה שבינה לבין ההלכה, ראה: י' כץ, "קווים לביוגרפיה של החת"ם סופר", הלכה וקבלה, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 372.

92 תודתי נתונה גם למר אהרן שמש שקרא את המאמר והעיר לי הערות מאלפות. ברכה מיוחדת לחבר המערכת, פרופ' משה חלמיש, שהפנה את תשומת לבי לדברים מספר שנעלמו ממני והפנה אותי גם לשני מקורות קבליים נוספים העוסקים במצוות שילוח הקן: דברי הרקנטי בפירושו לתורה, ודברי הרדב"ז בספרו מצודת דוד, מצוות רה-רו, אולם לא מצאתי צורך לדון בדברים אלה במאמר זה.